

УДК 340.122

Владислав Федоренко,

доктор юридичних наук, професор,
заступник начальника Навчально-наукового інституту
заочного та дистанційного навчання —
декан факультету заочного навчання цивільних осіб
Національної академії внутрішніх справ,
заслужений юрист України

НОВЕ НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРІЇ ПРИРОДНОГО ПРАВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ*

Автор надає характеристику монографії Д. Прокопова, яка присвячена дослідженню теорії природного права у вітчизняній та російській правовій думці середини ХІХ—початку ХХ століть. Аналізується структура монографії та зміст, надається її позитивна оцінка як актуального та науково цінного правового дослідження.

Ключові слова: природне право, теорія права, історія правової думки, юридична наука, принципи права, школи права.

Монографія Д. Прокопова «Розвиток теорії природного права у вітчизняній і російській правовій думці (середина ХІХ—початок ХХ ст.)» присвячена теоретичному аналізу однієї з найбільш складних та контрверсійних тем у сучасній теорії та історії права. У власне теоретичному аспекті це зумовлено тим, що до сьогодення не припиняються суперечки щодо цінності та ролі теорії природного права у розвитку правової думки. Що ж до історичного аспекту, слід визнати, що до сьогодення історія розвитку правової думки середини ХІХ—початку ХХ ст. у Російській імперії досі залишається малодослідженою темою. За радянських часів це було зумовлено переважно ідеологічними міркуваннями, що не дозволяло не лише надати об'єктивну оцінку надбанням дореволюційної юридичної науки (особливо в частині теорії права), а й часто ставало причиною свідомого «забуття» цілого ряду імен юристів, які були зараховані до лав представників «буржуазної юриспруденції». Утім, сьогодні, звертаючись до правових вчень кінця ХІХ—початку ХХ ст. ми відкриваємо для себе не стільки минуле правової науки, скільки її сучасність, адже чимала кількість досліджень, які

проводяться нині, є співзвучними тим проблемам і тим напрямам наукового пошуку, що були запропоновані вітчизняними та російськими теоретиками права всередині ХІХ і на початку ХХ ст.

Актуальність та наукова значущість теоретичного аналізу поняття «природне право» в межах сучасної правової теорії зумовлена кількома причинами.

Перш за все, це пов'язано з тим, що в процесі пояснення генезису такого феномена, як право, об'єктивно постає питання про визнання або ж невизнання певної універсальної правової природи людини, яка покладається в основу як прав і свобод людини і громадянина, так і характеристики змісту такого фундаментального принципу правової держави, як верховенство права. В цьому плані компаративний аналіз різних доктрин, одні з яких визнають доцільність застосування поняття «природне право», а інші — виступають з його повним або ж частковим запереченням, дозволяє краще зрозуміти ті теоретичні підвалини, які сьогодні розглядаються як базові в процесі обґрунтування універсальної цінності та значущості права як одного з основних факторів розвитку держави і суспільства. До того ж, проблематика дослідження теорії при-

* Рецензія на монографію: Прокопов Д. С. Розвиток теорії природного права у вітчизняній і російській правовій думці (середина ХІХ—початок ХХ ст.) : монографія / Д. С. Прокопов. — К. : Логос, 2011. — 544 с.

родного права набуває своєї наукової актуальності й з огляду на цілий ряд спроб сучасних теоретиків відродити доктрину природного права. В цьому плані можна назвати не лише прізвище Р. Штаммлера з його вченням про «природно-правову точку зору» та про «правильне право», а й Ж. Марітена, автора таких робіт, як «Права людини і природний закон» та «Людина і держава», в яких він фактично прагне відродити теорію природного права і побудувати на її основі власну класифікацію прав людини.

По-друге, сама по собі ідея природного права вже давно перетворилася з суто абстрактної моделі на юридичну реальність. У цьому плані достатньо згадати бодай норми ст. 2 Декларації прав людини і громадянина, де метою будь-якої політичної спільноти проголошувалося забезпечення природних прав людини. В результаті чого набуває актуальності проблема чіткого визначення тих причин та теоретичних аргументів, які змушують прийняти гіпотезу природного права як незаперечну та очевидну правову реальність, або ж відкинути її. По-третє, звернення до теорії природного права у вітчизняній і російській юридичній науці середини XIX—початку XX ст. відкриває унікальну можливість виявлення тих теоретичних впливів, які мала тогочасна європейська правова думка на формування і розвиток юридичної науки Російської імперії, що, своєю чергою, дозволяє краще зрозуміти, які саме ідеї та концепції європейських юристів відігравали вирішальну роль на даному етапі. При цьому слід особливо наголосити, що на вітчизняному ґрунті можна спостерігати не просто механічну і спрощену реценцію тих чи інших європейських теорій, а й їх змістовне переосмислення, намагання синтезувати різні методологічні підходи у розв'язанні таких теоретичних проблем, як: походження права, вивчення специфіки правових норм, аналіз співвідношення права та моралі, з'ясування впливу історичних і соціальних факторів на розвиток правової системи тощо.

Всі ці проблеми тією чи іншою мірою порушуються у монографії Д. Прокопова, що робить її не тільки актуальною, а й цінною у науковому плані. Щоправда, слід наголосити, що попри доволі широкий спектр проблем правової теорії, які потрапляють до уваги автора, всі вони чітко співвіднесені з досліджуваною у монографії темою і слугують досягненню го-

ловної мети дослідження Д. Прокопова, яка полягає у комплексному аналізі проблем розвитку теорії природного права у вітчизняній і російській правовій думці середини XIX—початку XX ст. При цьому в ході реалізації зазначеної мети автор успішно вирішує цілий ряд важливих супутніх завдань, серед яких слід назвати наступні: а) дослідження історико-правових джерел розвитку теорії природного права; б) висвітлення специфіки осмислення проблематики природного права у вітчизняній і російській юридичній науці XIX ст., аналіз основних напрямів критики цієї теорії, а також способів її філософсько-правового обґрунтування; в) дослідження процесу «відродження» теорії природного права у правовій думці кінця XIX—початку XX ст., розгляд основних критичних положень, що висувалися до теорії природного права, а також аргументації тих юристів, хто стояв на позиціях необхідності «відродження» і переосмислення змісту класичної теорії природного права; г) виявлення основних теоретичних й практичних вимірів аналізу теорії природного права під час розвитку вітчизняної та російської юридичної думки початку XX ст.

За своїми формальними ознаками монографія Д. Прокопова відповідає всім вимогам щодо такого виду наукових робіт: вона написана добірною українською мовою, виклад матеріалу є зрозумілим і логічно послідовним. Вся аргументація, що застосовується автором, є переконливою і слушною, що забезпечує сприйняття позиції автора не просто як певної наукової догми, а як триваючої полеміки з читачем щодо тих способів і методологічних підходів, які застосовуються в теорії права для визначення базових проблем походження права, його сутності та специфіки функціонування. Принагідно зауважимо, що істотним позитивом роботи, який якісно відрізняє її від інших досліджень такого штибу, є те, що практично завжди автор починає з висвітлення того теоретичного контексту, в якому формувались і розвивались ті чи інші теорії і погляди щодо природного права та його зв'язку з позитивним правом.

Такий підхід до викладу матеріалу виглядає доволі відповідальним з наукового погляду, оскільки автор не намагається ані «сховатися» за авторитетними іменами відомих юристів минулого і сучасності, ані приховати ті розбіжності, які він має з тими усталеними історико-пра-

вовими реконструкціями вітчизняної та російської юридичної науки в частині осмислення ідеї природного права, які нині характеризуються як «класичні». У цьому аспекті особливий інтерес викликає спроба автора включити у своє дослідження ті аспекти проблематики природного права, які до цього практично не розглядалися. Як приклад можна навести цікавий та змістовний аналіз впливу теорії права на розвиток консервативно-правової думки кінця XIX—початку XX ст. В результаті чого, ознайомлюючись з авторською позицією, читач може сформулювати своє власне бачення практично всіх без виключення проблем, що поставали в світлі розвитку теорії права на початку XX ст., отримавши від автора всю необхідну для цього інформацію. Причому в джерельній базі монографії Д. Прокопова представлено доволі велику кількість праць у галузі теорії та історії держави і права, які доволі рідко потрапляли в поле наукової уваги вітчизняних і зарубіжних фахівців, що не тільки робить цю монографію більш цікавою і змістовною, а й надає їй ознак фундаментального, сучасного юридичного дослідження, яке зроблено на високому професійному рівні.

У матеріальному плані — щодо змісту представленого у монографії матеріалу — праця Д. Прокопова також характеризується вичерпністю, повнотою та цілісністю аналізу. Справді, крім цілого ряду проблем, що пов'язані з аналізом тих чи інших теорій природного права та їх критики наприкінці XIX і на початку XX ст.,

автор цілком слушно звертається до вивчення того теоретичного контексту, в якому розвивались природно-правові ідеї. Маються на увазі такі питання, як обґрунтування та систематизація прав людини, аналіз правової свідомості і правової культури, з'ясування змісту конкретних функцій права у розвиткові суспільства і держави тощо. При цьому автор монографії надає не лише власну інтерпретацію впливу природно-правових ідей на розвиток вітчизняної та російської юридичної науки цього періоду, а й робить чимало слухних методологічних пропозицій, які можуть стати в пригоді при вивченні історії становлення і розвитку тих понять, які формують основи сучасних знань про право.

Таким чином можна стверджувати, що монографія Д. Прокопова є цілісним, завершеним, актуальним дослідженням теорії природного права середини XIX—початку XX ст. у вітчизняній і російській юридичній думці, яке стане в пригоді не лише фахівцям, що займаються проблематикою сучасної теорії та філософії права, а й значно більш широкому колу читачів, яке включає в себе всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку вітчизняної правової думки, її зв'язку з європейськими правовими вченнями XIX та XX століть. Водночас це видання може стати вельми корисним джерелом у навчальному процесі у вищій школі України при викладанні як загальної теорії права, так і історії правових і політичних вчень.

Федоренко Владислав. *Новое научное исследование теории естественного права в отечественной и российской правовой мысли.*

Автор дает характеристику монографии Д. Прокопова, которая посвящена исследованию теории естественного права в отечественной и российской правовой мысли середины XIX—начала XX веков. Анализируется структура монографии и содержание, дана ее позитивная оценка как актуального и научно ценного правового исследования.

Ключевые слова: естественное право, теория права, история правовой мысли, юридическая наука, принципы права, школы права.

Fedorenko Vladyslav. *A new scientific study of the theory of natural law in the Ukrainian and Russian legal thought.*

The author gives a description of D. Prokopov's monograph, which is devoted to the study of natural law in Ukrainian and Russian legal thought in the middle of the XIX—early XX centuries. The structure and content of the book are analyzed, the positive assessment of the book as a relevant and scientifically valuable legal research is given.

Key words: natural law, legal theory, history of legal thought, jurisprudence, principles of law, law schools.